

SUNDHEDSSTYRELSEN

Velkommen

**Temadag om seksualitet,
livskvalitet og selvbestemmelse i
ældreplejen**

Januar 2020
Belén Vejen

Introduktion

- Videnscenter for værdig ældrepleje
- Praktiske oplysninger
- Seksualitet i ældreplejen

Videnscenter for værdig ældrepleje

- Satspuljeprojekt 2018-2021
- Understøtte arbejdet med værdighed i ældreplejen
- Videnscenteret tilbyder kompetenceudvikling gennem:
 - Rejseholdsforløb
 - Praksisnært kursusforløb
 - Diplom modul
 - Faglige temadage
 - Konferencer
 - Seminarer og workshops

Følg os

vaerdighed.sst.dk

facebook.com/vaerdighed

linkedin.com/company/vaerdighed

08.30 – 09.00 Morgenmad

09.00 – 09.15 Velkommen
*Videnscenter for værdig
ældrepleje introducerer dagen*

09.15 – 12.00 Basal viden om seksualitet i
ældreplejen
*Maj-Britt Joost underviser i
seksualitet hos ældre mennesker
med plejebenhov...*

Pause
*...og forklarer med udgangspunkt
i cases og praksiserfaringer,
hvordan man kan tale om
seksualitet og intime behov.*

12.00-13.00 Frokost

13.00 – 13.45 Forebyggelse af uønsket
seksuel opmærksomhed
*Kirsten Holmboe præsenterer
udviklingsprojekt fra Silkeborg
Kommune*

Pause

14.00 – 14.50 Casearbejde i grupper
*Maj-Britt Joost samler op på dagens
refleksioner og gruppearbejde.*

14.50 – 15.00 Afslutning og farvel

Værdighed og seksualitet i ældreplejen

Velkommen til Maj-Britt Joost

SUNDHEDSSTYRELSEN

Seksualitet, selvbestemmelse og livskvalitet

21. Januar 2020

Maj-Britt Joost

Demenskoordinator

Lidt om mig

- Uddannet sygeplejerske
- Diplomuddannelse inden for demensområdet
- Diplomuddannelse inden for supervision og vejledning
- Arbejdet og undervist i emnet ældre og seksualitet siden 2008
- Er i dag demenskoordinator i Gentofte kommune

Seksualitet

-Hvorfor skal vi have fokus på ældre og seksualitet?

Hvad er seksualitet?

WHO's definition

- Seksualitet er en integreret del af ethvert menneskes personlighed.
- Det er et basalt behov og et aspekt af det at være menneske, som ikke kan adskilles fra andre aspekter af livet.
- Seksualitet er ikke synonymt med samleje. Det handler ikke om, hvorvidt vi har orgasme eller ej, og egentlig er det ikke summen af vores erotiske liv. Dette kan være en del af vores seksualitet, men behøver ikke være det.
- Seksualitet er meget mere. Den er, hvad der driver os til at søge kærlighed, varme og intimitet. Den bliver udtrykt i den måde, vi føler, bevæger os på, rører ved og bliver rørt ved.
- Det er lige så meget det at være sensuel, som at være seksuel.
- Seksualitet har indflydelse på vore tanker, følelser, handlinger og vores samspil med andre.

Mit bud på hvad seksualitet er..

Loyalitet
Sensualitet
TILLID
Intimitet
Smag
ORALSEX
Erotisk legetøj
Frække ord
Blikkontakt
Uhensigtsmæssige udtryk...

Sansestimulering
Hærelse
Onani
Ophidselse
Kram
Kærlighed
Transkønnet
Analsex
Porno
TILTRÆKNING

Samhørighed
Forspil
EROTIK
Massage
Heteroseksuel
Fantasier
Sprog

Dans
Dufte
Kærtegn
Leg
Dating
Kæleri
TÆNDING
Kys
Tanker

Lingeri
Homoseksuel
Længsler
Nærhed
Orgasme
Litteratur
Lyst
Biseksuel
S/M
Fælles historie

Samleje
Berøring
Poesi

Men frem for alt, handler seksualitet i min optik om **nydelse...**

Kærlighed og sex hele livet

Sygdomme og handicaps samt medicinsk behandling kan påvirke seksuallivet direkte eller indirekte.

- I kortvarige sygdomsforløb – er manglende seksualliv sjældent noget problem.
- Smerter efter operation, stress, træthed og lign. der forårsager nedsat seksuel aktivitet – er vi som regel heller ikke bekymrede over.
- Hvis sygdomme, handicaps eller aldersdomsforandringer får langvarige eller varige konsekvenser for seksuallivet – opleves situationen imidlertid anderledes alvorlig for mange.

Hvilke forandringer ses hos ældre kvinder?

- Reduceret kønsbehåring.
- Reduceret størrelse af skede og kønslæber.
- Langsommere blodtilstrømning til skede og klitoris.
- Behov for mere direkte og længerevarende stimulation før tilstrækkelig fugtighed opnås.
- Tyndere og mindre elastiske skedevægge.
- Øget pH-værdi i skeden.

Hvilke forandringer ses hos ældre kvinder?

- Betændelse i skeden forekommer hyppigt.
- Lysten til sex falder men forsvinder sjældent.
- Færre sammentrækninger og kortere orgasme.
- Orgasme kan være forbundet med smerter.
- Hurtigere tilbagevenden til ikke-ophidset tilstand.

Hvilke forandringer ses hos ældre mænd?

Rejsningsproblemer

- Øget behov for direkte og længerevarende stimulation.
- Nedsat hårdhed – associeret med risikofaktorer.
- Rejsningen falder hurtigere efter sædafgang
- Det tager længere tid at opnå udløsning.
- Forlænget refraktær periode (upåvirkelig) – op til en uge.

Normal fysiologisk aldring seksuelt set

- Fysisk forfald er et grundvilkår for alt levende, men processen forløber meget individuelt.
- Både kvinder og mænd oplever således i takt med stigende alder en nedsat registrering af sensorisk stimulation, øget reaktionstid samt faldende styrke og udholdenhed i kroppens funktioner – heriblandt de seksuelle.
- Der ses en øget sårbarhed ift. sygdom med alderen.

Alder er ikke nok til at stoppe et aktivt sexliv

Den vilde 68'er-generation er blevet seniorer

En undersøgelse fra Oslo universitet (2018) foretaget i flere europæiske lande viser, at ældre er meget seksuelt aktive.

- Undersøgelsen viser blandt andet, at 89 procent af de danske mænd i alderen 60-75 år er seksuelt aktive, mens tallet hos danske kvinder i samme aldersgruppe er 78,4 procent.
- Den store seksuelle aktivitet kan skyldes, at den nye generation blandt de ældre er mere seksuelt frigjorte.
- Tidligere generationer var meget konservative. Her giftede kvinderne sig ofte med mænd, der var ældre end dem selv. Manden døde derfor ofte først, og det var ikke velset, at enker giftede sig igen. Nu har vi en ny generation af ældre, som var unge i 60'erne og som har forventninger til at forsætte det liv de har, også når de er blevet gamle.

Kilde: <https://videnskab.dk/krop-sundhed/forbavsede-forskere-danske-aeldre-dyrker-overraskende-meget-sex>

Hvordan kommunikerer vi om seksualitet?

- Skabe rum for dialog med personen om behov for nære relationer, kontakt, varme, intimitet og seksualitet.
- Lytte.
- Bruge almindelige ord.
- Hver opmærksom på at mange ikke er klar over hvad den almindelige aldring gør ved deres seksualitet.
- Forklar hvad medicin og sygdom kan gøre ved seksualiteten.
- Seksualitet er ikke kun samleje, onani og udløsning, men også...
- Vejlede om hjælpemidler, medicin på området osv.
- Henvise til andre faggrupper inden for ældre og seksualitet.

Øvelse - Rollespil

Samtale omkring seksualitet fx indflytningssamtale på plejehjem eller helhedsvurdering i hjemmeplejen.

1. person:

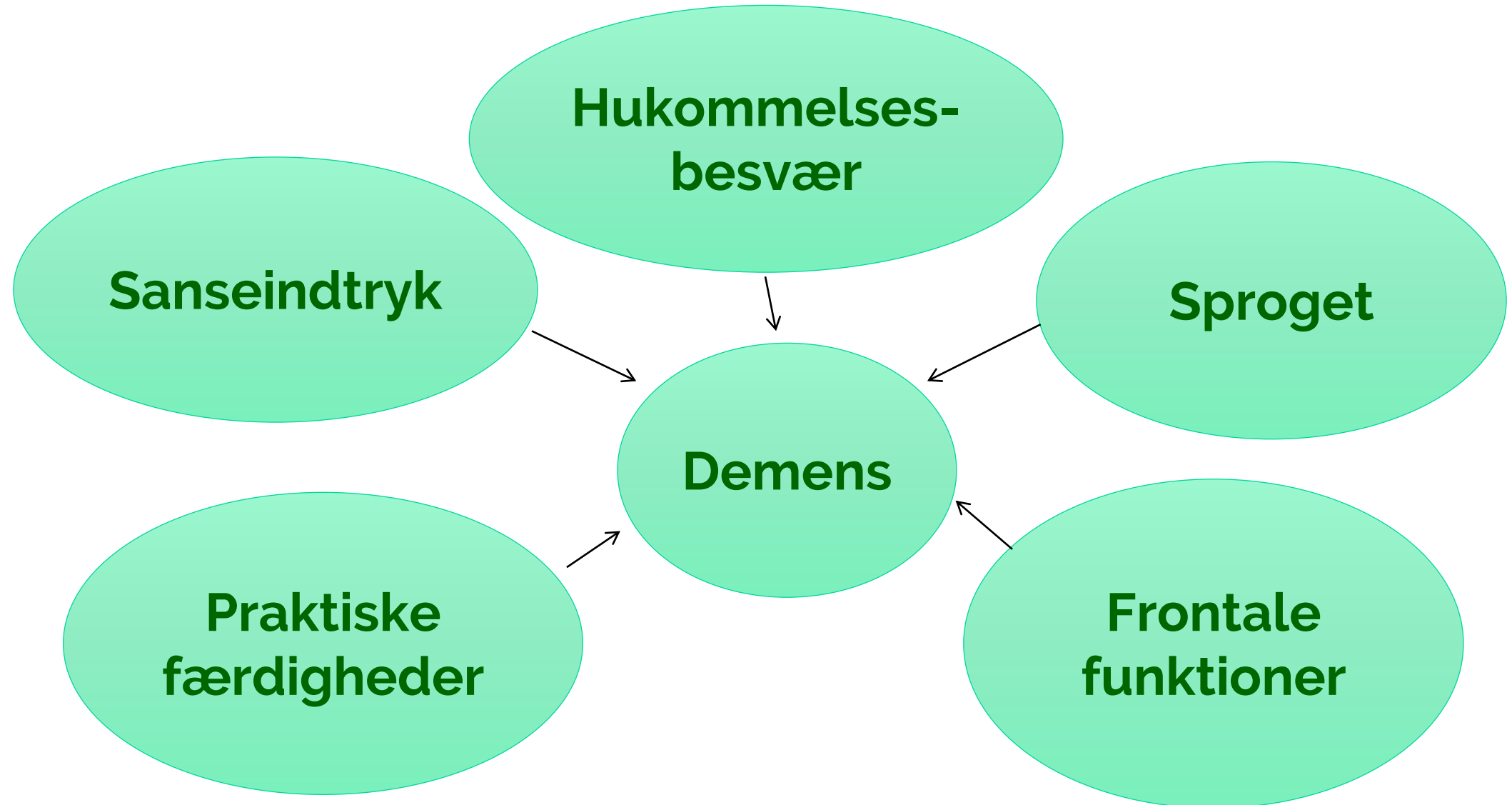
Tag en rolle som en ældre person som skal flytte på plejehjem, eller skal til og have hjælp fra hjemmeplejen. Du bestemmer selv om du er enke eller fortsat gift. Du bestemmer også, hvad du fejler, og hvilke behov du har.

2. person:

Du er assistent/sygeplejerske i enten hjemmeplejen eller på plejehjemmet. Du skal lave en helhedsvurdering og er nået til punktet seksualitet. Du skal tale med personen om dette emne.

Bagefter skifter I rolle.

Demenssymptomer og seksualitet

Hvad kan udløse seksuel ophidselse?

- Tanker, ideer, følelser, dufte, lyde, synsindtryk, billeder og musik.
- Fetichisme, hvor en person bliver seksuel ophidset af f.eks. noget bestemt tøj, materialer, kropsdele, farver osv.
- Berøring ved f.eks. at blive vasket, få taget tøj af og på, blive smurt med creme og få redt håret.
- Den professionelles kropssprog og sprogbrug kan virke indbydende og kan fejlfortolkes.

Upassende seksuel adfærd

- Upassende seksuel tale og opfordringer.
- Berøre, beføle, klappe, knibe eller kæle for en person på en seksuel måde.
- Blotte sig.
- Anmassende og eventuelt aggressiv seksuel adfærd.
- Masturbation på upassende steder.
- Opfordrer ustandselig andre til sex.
- Kræver hele tiden seksuelle ydelser fra partner eller andre.

Ligger der noget andet bag?

- Personalets opgave er altid at analysere den adfærd, der umiddelbart fremstår som uhensigtsmæssig og/eller grænseoverskridende seksuel adfærd.
- Er adfærden i virkeligheden udtryk for, at borgeren er:
 - Forvirret
 - Skal på toilettet
 - Keder sig
 - Har det for varmt
 - Hudsult
 - At det klør
 - Har smerter
 - Fejler noget (fx urinvejsinfektion, fnat, analprolaps)
 - Reagerer naturligt pga. en fejlfortolkning af situationen

Berøring, kram og sex

- Alle mennesker har et fundamentalt behov for nærhed og omsorgsfuld berøring for at have det godt både psykisk og fysisk. Når vi bliver berørt kærligt og omsorgsfuldt af et andet menneske, som vi føler os trygge ved, frigiver det hormonet oxytocin, som blandt andet er stressdæmpende og gør os mere sociale. Manglen på berøring kan derimod føre til en tilstand, som populært har fået betegnelsen hudsult.
- Oxytocin er et hormon som findes naturligt i kroppen. Det kaldes populært for 'kærlighedshormonet'. Det har fået dette navn fordi det blandt andet udskilles ved kram, kys og sex.
- Oxytocin giver en følelse af lykke og velvære, og derfor menes det at have betydning for, når mennesker knytter tætte bånd til hinanden.

Kilde: Svensk fysiolog og læge Kerstin Uvnäs Moberg.

Hudsult

Hudsansen er vores største sans, og når den er understimuleret, giver det ubalance i kroppen og kan ændre vores adfærd - især hos sårbare mennesker. "Hudsult" ses hos personer, der gennem kortere eller længere tid ikke har fået tilstrækkeligt sanseindtryk gennem huden, blandt andet hos mennesker med demens.

"Hudsult" kan give problemer med:

- Samarbejdet omkring hygiejne
- Fornemmelsen af mængden af tøj på kroppen
- Hyppig indsmøring i creme
- Urolig, rastløs, aggressiv adfærd eller tendens til at kradse sig selv
- U hensigtsmæssig seksuel adfærd

Hvad stopper os fra at tage ansvar?

- Egne holdninger og fordomme såsom at det ikke er relevant at tale med ældre mennesker om seksualitet – for de har vel ikke noget aktivt sexliv længere?
- Misforstået hensynstagen – det ville være krænkende overfor den ældre.
- Frygt for at blive stemplet som nysgerrig, hvis man bringer emnet op.
- Forlegenhed – svært at forestille sig sine forældre og bedsteforældre som seksuelle væsener.
- Undskyldninger: Det er ikke min opgave! Det har jeg altså ikke tid til! Det er jeg slet ikke den rette til! Jeg har ingen erfaring på området!
- Flovhed – sex er ikke noget, man taler højt om.
- Usikkerhed omkring hvilke ord, der er passende.

...m.m. kan forhindre os i at tale frit om seksuelle anliggender.

Kommunikation om seksualitet når personen er kognitiv svækket

- Trygge omgivelser.
- Afslappet atmosfære.
- Få forstyrrende sanseindtryk.
- Øjenkontakt.
- Tal langsomt og tydeligt.
- Brug korte sætninger og præcise ord.
- Gentag ord og opsummer sætninger.
- Brug billeder eller konkrete ting til vise hvad der tales om.
- Lyt opmærksomt og hold samt accepter pauser.

Personalet skal

- Skabe rum for dialog om personens behov for nære relationer, kontakt, varme, intimitet og seksualitet.
- Være opmærksom på signaler og ændret adfærd.
- Støtte og vejlede med respekt og omtanke for følelser og grænser.
- Henvise til andre faggrupper eller ressourcepersoner inden for ældre og seksualitet.
- Respektere og skabe et privat råderum fx ved at afvente personens svar efter der er banket på døren til boligen.
- Anvende "mindste-indgrebsprincipperne".
- Overholde tavshedspligten.

Personalet må

- Introducere personen til de hjælpemidler, der er på området.
- Hjælpe med praktiske tiltag, så seksuel udfoldelse bliver muligt for personen. Fx skift af ble og lejring.

Personalet må ikke

- Påføre andre en seksualitet.
- Deltage aktivt i onani eller samleje.
- Inddrage pårørende uden tilladelse fra personen.
- Afvise spørgsmål eller signaler om seksualitet.

Case A

- Ole er 87 og har Alzheimers demens i middel til svær grad og har boet 1½ år på plejehjemmet.
- Pia er 76 år har haft et alkoholmisbrug forbrug. Pia er gift med Leif som også drikker for meget alkohol. Pia er lige flyttet ind på plejehjemmet, Leif har ikke ønsket at flytte med, men kommer ofte og besøger Pia.
- Pia og Ole bliver meget hurtig interesseret i hinanden og begynder at holde i hånd og kysse. Personalet opfordrer dem til at gå ind til hinanden, fordi flere af de andre beboere bliver vrede over de sidder og kysser i den fælles dagligstue.
- Aftenvagten skriver i journalen at Pia og Ole er begyndt at sove sammen og de ved ikke om det er i orden.
- Pia siger en dag til sin kontaktperson at Leif ikke må vide at hun sover sammen med Ole.
- Dilemmaerne tages op til faglig sparring i afdelingen. Personalet på afdelingen var meget uenige i, om det var i orden, at parret sov sammen, da nogle oplevede Pia som meget bestemmende over for Leif.
- Personalet var også bekymrede for om Leif bliver presset til noget han ikke kan overskue. Personalet ved heller ikke, hvordan de skal håndtere dilemmaet med at Pia er gift og hun ikke vil have at Leif får at vide eller ser at hun sover sammen med Ole.

Hvordan vil I gribe disse dilemmaer an?

- Må parret sove sammen?
- Er Pia for dominerende i forhold til Ole?
- Hvordan vil I håndtere, at Pia er gift og sover sammen med Ole?

Case B

- Jan har haft en blodprop i hjernen og sidder i kørestol. Hjemmeplejen kommer og hjælper Jan som skal vaskes forneden i sengen og så liftets op og ud på et lille badeværelse.
- Når personalet hjælper Jan, bliver han ofte meget seksuel over for personalet og prøver at røre ved dem. Jan kan være meget grænseoverskridende i sin kommunikation til personalet. Fx kan Jan sige "Jeg kan godt lide dig, vil du ikke komme op i sengen hos mig?".
- Personalet ved ikke hvordan de skal stoppe Jan i hans seksuelle verbale eller berørende tilnærmelser.
- Jans hustru bliver ked af det, når hun ser, at hendes mand taler og rør ved personalet og reagerer ved at blive vred på både Jan og personalet.

Hvordan vil I gribe situationen an?

- Hvordan vil I stoppe Jan i forhold til hans grænseoverskridende adfærd?
- Hvordan vil I kommunikere med Jan omkring hans seksuelle adfærd og behov?
- Hvordan vil I rådgive hustruen?

**Vi har alle brug for at
opleve nydelse...**

**- Og kunne tale med
nogen om det!**

Vi mødes igen kl. 13.00

Velkommen til Kirsten Holmboe

At arbejde med et tabu – seksuel opmærksomhed fra borgere

**Kirsten Holmboe
Arbejds miljøkonsulent
Januar 2020**

Ståsted - seksuel opmærksomhed

- **Tabu i samfundet – tabu i Ældreplejen**
 - Medarbejdernes oplevelse af krav i arbejdet
 - Coping
 - Er det min egen skyld? Følelse af skam/blufærdighed
 - Ureflekteret praksis

- **Projekt - den spæde start**

Grundlag for oplægget

- Forsknings- og udviklingsprojektet "Seksuel chikane i omsorgsarbejdet"
- Gennemført af COWI, Det Nationale Forskningscenter for Arbejdsmiljø (NFA), Statens Institut for Folkesundhed (SIF) og NIRAS 2015-2018
- Støttet af Arbejdsmiljøforskningsfonden
- Formål:

At udvikle metoder, der kan hjælpe arbejdspladser til at forebygge/håndtere seksuel chikane udøvet af borgere

COWI

Det Nationale Forskningscenter
for Arbejdsmiljø

SDU
STATENS INSTITUT FOR
FOLKESUNDHED

NIRAS
JOBLIFE

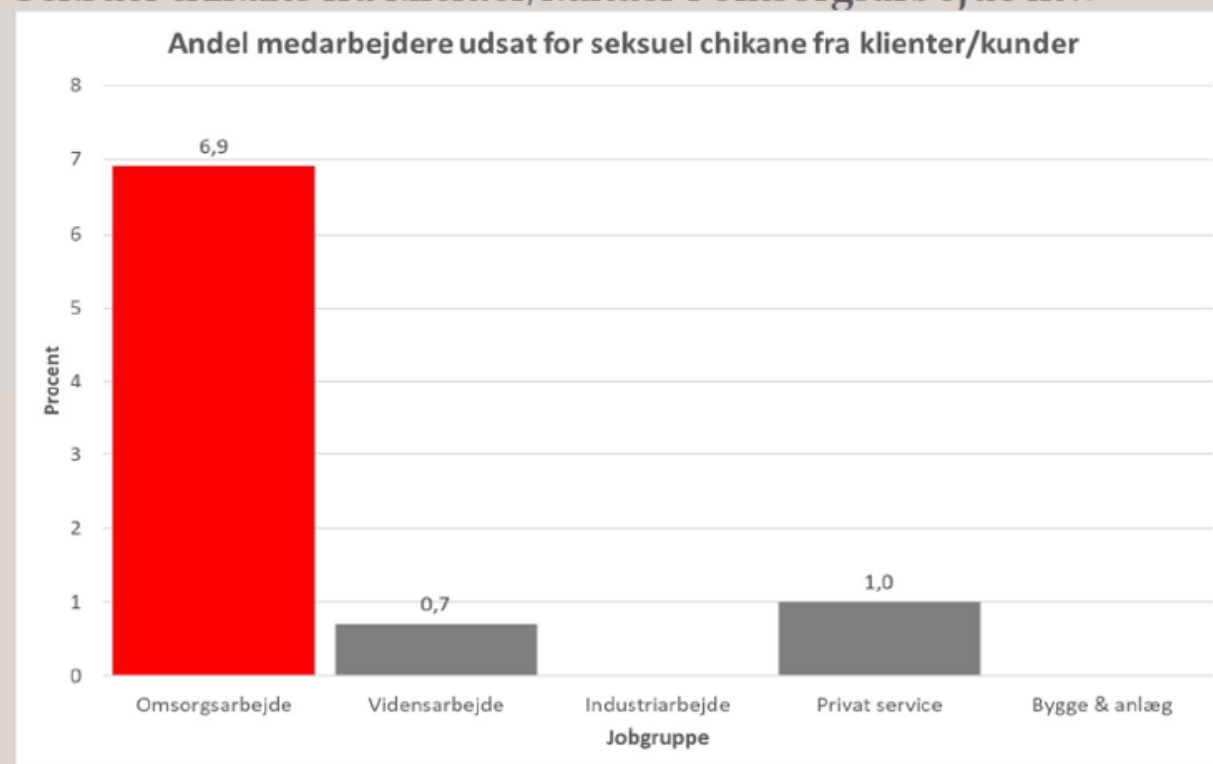
Baggrunden for projektet

2014

- 3 % af alle ansatte udsættes for seksuel chikane
- Rammer især:
 - Yngre kvinder
 - SOSU'er, passagerservicemedarbejdere, sygeplejersker, specialpædagoger og fysio- og ergoterapeuter
 - Typisk borgere, der udøver chikanen
- Indikationer på stigning i forekomsten
- Negative konsekvenser for: Det mentale helbred, produktivitet, jobtilfredshed, sygefravær og medarbejderomsætning
- Ingen vejledninger om forebyggelse mv. af seksuel chikane fra borgere

Forekomsten af seksuel chikane i 2012

Seksuel chikane fra klienter/kunder i omsorgsarbejde mv.

Registreret omfang

Trivselsundersøgelse, psykisk APV 2016, 2018

	Udsat for uønsket seksuel opmærksomhed		Fra hvem?	
	2016	2018	2016	2018
Hjemmeplejen (410) (454)	14 (3%)	17 (4%)	14 borgere	17 borgere
Plejecentre (589) (602)	29 (5%)	33 (6%)	29 borgere	33 borgere

SafetyNet – registrering af mindre hændelser – Uønsket seksuel opmærksomhed 2017

- **Hjemmeplejen**

**5 medarbejdere fra 3 hjemmeplejegrupper
har registreret 7 – 13 episoder**

**seksuelle ytringer, onani, ønske om hjælp til
behovsopfyldelse**

kontekst: beruselse, bad, nedre hygiejne

SafetyNet – registrering af mindre hændelser, Hjemmeplejen 2018

	Antal hændelser	Belastningsgrad
Borger – hj.skadet, Borger – pers. pleje Borger – hjælp i hjemmet	6 – 10 2 – 5 1	
Borger – hjælp i hjemmet Borger seksuelt opstemt Borger i bad – seksuelt opstemt		3 3 5
ytringer, ønsker, behovsopfyldelse	dement, beruset, hjerneskadet,	umotiveret, bad, nedre hygiejne

Den gode intention – hjemmepleje og plejecentre

- **Fysisk eller mentalt belastede – viden og forståelse**
- **Relations cirkler, roller, hjælpsomhed – lille margin**
- **Professionel/Faglig, Personlig, Privat**
- **Dokumentation**

Fælles spilleregler i hjemmeplejen

Them/Bryrup Udegruppe, Silkeborg

Udfordring

- Medarbejdernes oplevelser - vedr. uønsket seksuel opmærksomhed - kommer ikke frem i lyset 'luftes uhensigtsmæssigt'
- Mange forskellige / personlige holdninger til hvilke normer og grænser, der skal gælde i praksis
- Mangler en fælles handleplan

Fælles spilleregler for alle ansatte i Them/Bryrup dag og aftengruppe

- **Uønsket seksuel opmærksomhed SKAL italesættes i gruppen ex. på teammøder**
- **Skal i gruppen omtales/løses ind i det faglige rum**
- **Arbejdsmiljøgruppen skal orienteres.**
- **Anerkende kollegaer ifht. de problemer, der fremstilles - det er forbudt at svare: "jeg har ikke noget problem, det sker ikke for mig"**

Fælles spilleregler for alle ansatte i Them/Bryrup dag og aftengruppe

- **Uønsket seksuel opmærksomhed fra borgers side skal i den konkrete situation afvises på en sober og faglig måde med respekt for borgeren.**
- **Dokumentere problemet i borgers APV, få lavet handlingsplan jf. ovenstående.**
- **Opmærksomhed på: hvordan går jeg på arbejde ex. Som assistent Anette eller personen Anette**

Den personlige samtale på plejehjemmet

Funder Plejecenter, Silkeborg

Udfordring

- **Hvordan taler man om seksualitet? Visitations-skema – I.a**
- **Hvad sker der, hvis ikke man taler om det?**

Resultat

- **Interview, Samtaleguide, mulige tilbud**
- **Personalet, Borgere**

Guiden med indledende spørgsmål omkring seksualitet.

- Har du lyst til at fortælle lidt om dit/ jeres samliv?
- Jeg ved godt at det kan være grænseoverskridende/går tæt på at tale om, men det er vigtigt at tale med dig om. Hvis du ikke synes det er relevant nu, så kan vi tale om det senere.
- Vi har erfaret at det kan være svært når ægtefæller skilles, at der opstår nogle seksuelle behov. Det behøver ikke være sex men et behov for kærtegn, holde i hånd, knus, som kommer til udtryk i forhold til deres sygdom. Det er vigtigt, at vi som personale ved det, så vi kan håndtere på bedst mulig måde.
- Din far/mor/ægtefælle har en demens sygdom - det kan jo forandre adfærd i forhold til samliv, er det noget I har oplevet?
- Emma Gad forsvinder samt filteret i forhold til hvordan man agerer i forhold til andre mennesker. (fysisk, verbalt, nonverbalt)

Guide til hvad vi kan tilbyde for at imødekomme borgers (seksuelle) behov.

- **Fodbad**
- **Grounding**
- **Erindringsdans**
- **Fysisk kontakt (holde i hånd, massage, kram, berøring)**
- **Hjælpemidler (kugledyne, kugleforklæde, kugleveste, kugle hvilestol, kædedyne)**
- **Privat tid**
- **Pornoblade/ dvd**
- **Sex legetøj**
- **Lolita dukke**
- **Formidle kontakt**
-

Grænsesætning

- Det udtalte til drøftelse**
- Kultur**
- Egen rygsæk**
- Skal have rod i faglighed**
- Rettidigt**
- Lære et nyt sprog - øve**
- Balancere professionalitet, værdighed, egen person**
- Fokus på kerneopgaven – den visiterede opgave**
- Serviceloven**

Grænsesætning

skelne mellem **be**grænsende og **af**grænsende grænsesætning

begrænsende – modvirker mulighed for udvikling af selvrefleksivitet

afgrænsende – fremmer selvrefleksivitet (måske)

- **Overvej formål – kan vedkommende begribe det / lære af det?**
- **Egen adfærd?**

Der arbejdes med

- **Spilleregler i teamet/gruppen**
- **Kendskab til - forståelse for Politik, Retningslinjer**
- **Gruppens beredskab**
- **Introduktion, opfølgning, risikovurdering, APV, uddannelse**
- **'Finde Rav'**

Fintænke detaljer 'Finde rav'

- **Arbejdsgange**
- **Påklædning**
- **Toneleje – pludrende, flirtende**
- **Godmorgen – øjenkontakt – let berøring/give hånd**
- **Aflæse borger**
- **Afstand**
- **Sprog**
- **Observere, reagere**
- **Udveksle fagligt**

“Hvis vi havde gjort noget andet, var det måske ikke sket?”

Rutiner

- **Bad – vaske på ryggen**
- **Nedre hygiejne – ‘det ordner jeg’**
- **Sidde på hug og smøre ben - foran afklædt borger**
- **Låse kørestol op**
- **Én hjælper trækker bukser op**
- **Bøje sig ned, indover**
- **Kramme - rigtig meget**

Fokus på rammer i plejen

- **Det borgeren selv kan – gør han/hun**
- **Nedre hygiejne foregår i seng, hvis ikke borger selv kan hjælpe til**
- **Endevende rutiner**
- **Fokus på den faglige opgave**

Fokus på personalets ansvar

- **Viden, forståelse - underliggende behov**
- **Vores andel – hvilke signaler sender vi?**
Sprog, påklædning, metode - Bevidst/ubevidst
- **Forventer vi mere end borger kan, stiller for store krav?**
- **Reager, opret indsatsområde/handlinger, gør det synligt, åbent, muligt at tale om og behandle fagligt**

Fokus på tabu

- **Vær opmærksom på**
 - omtale af borger - forråelse
 - fravalg af borger
 - forlegenhed/tavshed om borger
- **Anerkend, at det er svært, men nødvendigt at tale om**
- **Skab tid og rum til at tale om det**
- **Vær struktureret – hvad ved vi, hvad kan vi, hvad vil vi**
- **Er det gjort naturligt at sætte egen praksis til drøftelse i teamet/gruppen?**
- **Fortæl - når du 'dummer dig'**

Fokus på retningslinjer, spilleregler, beredskab

- **Hvilket sprog er retningslinjen skrevet i? Hvorfor?**
- **Hvilket sprog bruger vi, når vi taler om emnet?**
- **Behandles emnet som andre faglige emner?**
- **Hvad skal der til for at kunne 'være i det'?**

**Mennesker vil glemme det, du sagde
Mennesker vil glemme det, du gjorde
- men de vil aldrig glemme det, du fik dem til at føle”**

Maya Angelou

Amerikansk poet, forfatter og aktivist

Inspiration og litteratur

Guides og håndbøger

Seksuel opmærksomhed fra borgere - Guide til håndtering af udfordringer i arbejdsmiljøet
Nielsen, Kjær, Folker, Madsen, Aldrich, COWI, NFA, SIF, NIRAS 2018

Seksualitet på dagsordenen – en håndbog om professionel støtte til voksne med funktionsnedsættelse
H. Holmskov og A. Skov, Socialstyrelsen 2012

Håndbog om demens. Til pleje og omsorgspersonale på ældreområdet, undervisere og frivillige
(red. Dorte V. Buss) Servicestyrelsen 2008

Inspiration

Seksualitet og Sundhed
Rapport fra Vidensråd for forebyggelse, 2015

Demens og seksualitet.
Ellids Kristensen. Artikel i Livet med demens, 2010

Forebyg og håndter krænkende handlinger af seksuel karakter
BFA, 2019

Bøger

Når seksualiteten tages alvorligt
Dansk udgave ved Karin Møgelmoose, 2001 Formidlingscenter Øst

Samtalen om sex
Karina Kehlet Lins, 2018 Hans Reitzel

Hjerne og seksualitet. Aspekter af teori og klinik.
red. Christian Graugaard, Preben Hertoft & Bo Møhl, 1997 Munksgaard

Engelsk litteratur

Dementia and Sexuality – the rose that never wilts
Elaine White, 2011

Sexuality and Dementia – compassionate & practical strategies for dealing with unexpected or inappropriate behaviors
Douglas Wornell, 2014

Sexuality & long-term care
Gayle Appel Doll, 2012

